

KO identiteit: rouwen

Elk rouwproces is uniek!

'Ze zeggen dat jij dood bent, maar ik snap niet wat dat is.
Je voelt zo koud, je ogen dicht, ik hoor je hart niet meer.
Ze zeggen dat jij dood bent, maar ik snap niet wat dat is!
Je kust mij niet, je zegt ook niks, waarom doet mijn hart zo zeer?'

Student:	Ashley van Vliet
Studentnummer:	2050093
Klas:	29V4C
Afstudeerrichting:	Godsdienst-levensbeschouwing Katholiek
Stageschool:	Basisschool de Wilsdonck
Stagegroep:	Groep 8B

Inhoudsopgave

Voorwoord	blz. 3
Inleiding	blz. 4 t/m 5
Literatuurstudie	blz. 6 t/m 11
Verhaal	blz. 12 t/m 13
Conclusie en reflectie literatuurstudie	blz. 14 t/m 15
Praktijkdeel	blz. 16 t/m 18
Conclusie en reflectie	blz. 19 t/m 20
Literatuurlijst	blz. 21
Bijlagen	blz. 22 t/m 30

Voorwoord

'Juf, waarom is opa dood? Waarom mocht hij niet meer bij ons blijven? Waarom moet ik zoveel huilen?'

Ik ben Ashley van Vliet, vierdejaars PABO-studente. Voor deze opleiding heb ik meerdere malen stage gelopen op verschillende basisscholen. Ik heb al verschillende keren meegemaakt dat kinderen te maken krijgen met een rouwproces, maar niet goed weten wat ze moeten doen en waarom iemand dood gaat. Dit is de reden waarom ik hier onderzoek naar wilde doen.

Dit onderzoek had niet tot stand kunnen komen zonder groep 8B van basisschool De Wilsdonck in Raamsdonksveer. Ik wil alle achttien kinderen bedanken voor hun betrokkenheid en actieve deelname aan de activiteiten.

Ook wil ik Nine van Linge, mijn mentor, graag bedanken voor de ruimte die zij me gaf voor dit onderzoek.

Ik wens u veel plezier bij het lezen van dit onderzoek.

17-04-2015

Breda

Ashley van Vliet

Inleiding

Wie ben ik als leerkracht?

Ik ben een leraar die het beste uit de leerlingen wilt halen. Ieder kind is uniek en heeft dus zijn eigen kwaliteiten. Een kind heeft een omgeving nodig met materialen en begeleiding om zich te kunnen ontwikkelen.

Een leerling heeft niet alleen een leeromgeving nodig om zich te kunnen ontwikkelen, maar ook een veilige omgeving. Een veilige omgeving moet bestaan uit respect en vertrouwen, omdat een kind zich anders niet optimaal kan ontwikkelen.

Ik vind ook dat een leerling net zo belangrijk is in een groep als de leerkracht. De leerlingen kunnen iets van mij leren, maar ook andersom.

Ik hou van humor, maar het moet ook serieus kunnen zijn wanneer dat nodig is.

Ik ben gedoopt en heb mijn communie gedaan, maar verder ben ik geen gelovige leraar of persoon. Ik vind het wel van belang dat ik de kinderen kennis op laat doen van de verschillende geloven. Daar wil ik nog mijn eigen manier voor vinden.

Levensbeschouwelijke biografie.

Ik kom uit een gezin met een vader, een moeder en broer. Ik ben in Nederland geboren en opgegroeid, net zoals mijn ouders en broer. We hebben allemaal een Nederlandse nationaliteit. Volgens rooms-katholieke traditie zijn we allemaal gedoopt en hebben onze communie gedaan. Mijn vader is niet gelovig opgevoed. Zijn ouders waren wel katholiek, maar hij werd hier vrij ingelaten.

Mijn moeder is katholiek opgevoed. Haar ouders gingen vaak naar de kerk. Ook met de feestdagen. Zij moest dan mee en als wij er waren moesten wij ook mee.

Mijn ouders hebben mij laten dopen en ik heb mijn communie gedaan. Het was mijn eigen keuze om mijn vormsel niet te doen. Ik werd daarin dus vrijgelaten. Ik heb ervoor gekozen om mijn vormsel niet te doen, omdat ik daar verder geen behoefte aan had. Het had voor mij geen extra waarde op dat moment. Als ik nu terugkijk, heb ik er geen spijt van dat ik die keuze heb gemaakt.

Ik ben niet gelovig, maar ik sta wel open voor de mensen die geloven. Ik vind het interessant om te zien waarin ze geloven en waarom.

Sommige mensen geloven in leven na de dood en dat God bestaat. Ik weet het niet en ga daar ook geen oordeel overgeven. Ik zeg niet voor niets altijd: 'Eerst zien, dan geloven.'

Ondanks dat ik verder niet veel met mijn katholieke achtergrond doe, vind ik het wel belangrijk dat kinderen begrijpen welke gedachtes er achter katholieke verhalen zitten. Waarom vieren we Kerstmis, Pasen, enz.? Ook vind ik het belangrijk dat kinderen hun mening kunnen vormen over een geloof en waar ze in geloven. Ik kan daar als leraar in bijdragen d.m.v. de katholieke verhalen te vertellen en de gedachtes daar achter.

Thema en aanleiding.

Ik heb gekozen voor het thema 'rouwen', omdat ik merk dat kinderen op steeds jongere leeftijd dierbaren verliezen. Door dit verlies krijgen ze met een rouwproces te maken. Steeds meer mensen worden jong ziek en overlijden dan. Ik heb in verschillende stages gemerkt dat sommige kinderen helemaal niet weten hoe ze hiermee om moeten gaan. Op scholen hebben ze vaak rouwprotocollen die dan ingezet worden, maar deze zijn opgezet door de overheid en passen misschien helemaal niet bij het kind.

Ik wil weten hoe de kinderen geholpen kunnen worden op school door de leraren en klasgenoten.

Ik heb ervoor gekozen om dit thema vanuit drie verschillende invalshoeken te onderzoeken:

- De christelijke invalshoek
- De onderwijskundige invalshoek

- De maatschappelijke invalshoek

Onderzoeksvragen.

Onderzoeksvraag:

Hoe kan ik mijn leerlingen begeleiden in hun rouwproces?

Deelvragen

Maatschappelijke invalshoek

Wat is het rouwproces en hoe ziet het eruit?

Onderwijskundige invalshoek

Hoe begeleid ik het rouwproces van kinderen in mijn klas?

Hoe ervaren kinderen de dood?

Welke handvatten bieden rouw rouwprotocollen aan de groepsdocent?

Hoe willen kinderen uit groep 8 rouwen?

Christelijke invalshoek

Hoe wordt er gerouwd binnen het christendom?

Literatuurstudie

Wat is het rouwproces en hoe ziet het eruit?

Stichting Mirro (2014) vertelt dat je in de rouw bent als er iemand overleden is die je dierbaar is. Aan je dierbare ben je gehecht en je zult moeten leren om zonder hem of haar te leven. Het gevolg daarvan is verdriet en gemist.

Volgens Medical Media BV. (2014) is rouwen in het geheel reacties die iemand kan hebben als er iemand overleden is die heel belangrijk voor je is geweest. Hoe hechter de personen waren, hoe intenser de rouw zal zijn. Rouw draait niet alleen om positieve relaties, maar ook om negatieve relaties. Denk hierbij aan ruzie, conflicten en negatieve gevoelens die je voor iemand kan hebben.

Riet Fiddelaers-Jaspers (2014) zegt dat je rouwen kunt zien als jouw proces om jezelf aan te passen aan die nieuwe situatie. De situatie die je eerst kende, is veranderd. Rouwen is geen ziekte, het is de normale aanpassing aan een verlies. Je staat voor de taak je verwachtingen, je heden en je toekomst aan te passen aan de nieuwe situatie waarin die ander voor altijd weg is.

Riet Fiddelaers-Jaspers (2014) zegt dat je een gevecht aangaat om het verdriet en de pijn boven te komen. In het begin heb je constant pijn en ben jezelf de pijn. Na een tijdje zal de pijn zijn veranderen in het hebben van de pijn. Naast het gevecht om de pijn en het verdriet boven te komen, ga je ook een gevecht aan om je leven weer op de rails te krijgen. Je leert de wereld op een andere manier kennen, omdat je dierbare er niet meer is. Jouw levensverhaal heeft een nieuwe wending gekregen, je moet er een nieuwe betekenis aangeven en doorgaan met het voortzetten van jouw levensverhaal.

Dit stukje van Riet Fiddelaer-Jaspers spreekt mij heel erg aan. Als je een dierbare verloren hebt, ben je in gevecht met jezelf tijdens het rouwproces. Er gaan ontzettend veel vragen door je hoofd en tegelijkertijd ook veel verdriet en pijn. Je bent met jezelf in gevecht om alles een plaats te geven en weer door te kunnen gaan. Uiteindelijk ben je dus weer bezig met het helen van je wonden, de wonden die je hebt opgelopen tijdens je rouwproces. Die wonden worden littekens en zullen voor de rest van je leven een plaats hebben in je levensverhaal. Die littekens hebben je sterker gemaakt en tot persoon die je bent.

Hoe ervaren kinderen de dood?

Riet Fiddelaers-Jaspers en Floortje Agema (2015) zeggen dat de eerste reactie van volwassenen bij een overlijden is kinderen 'beschermen' door ze niets te vertellen of het beperkter te vertellen ('het lijkt net of hij slaapt'). Terwijl kinderen er juist positieve gevolgen van hebben als de mensen om hun heen eerlijk zijn. Eerlijk zijn begint bij het moment dat de ziekte bekend is. Er wordt gedacht dat kinderen niets in de gaten hebben, maar het is juist het tegenovergestelde. Ze hebben het door als je even anders reageert, doet of kijkt.

Daarnaast moet er ook rekening worden gehouden met het tijdsbesef van kinderen. Jonge kinderen kunnen het verkeerd opvatten als papa bijvoorbeeld niet lang meer te leven heeft. Kinderen kunnen dan vragen waarom papa nou nog niet dood is. Je kunt boodschappen dus op een andere manier brengen, zodat het duidelijk is voor de kinderen bijvoorbeeld: 'Papa is erg ziek en de dokter kan hem niet meer beter maken.'

Wat kinderen begrijpen, hangt samen met hun ontwikkelingsleeftijd en hun eerdere ervaringen. Bij kinderen van zes tot negen jaar begint het besef te komen dat de dood voor altijd is. Ze kunnen daar angst voor ontwikkelen, want iemand waarvan ze veel houden, kan zomaar opeens dood zijn. Ze koppelen dingen uit hun ervaringswereld met de wereld waarin wij leven en daardoor kunnen misverstanden ontstaan.

Enkele voorbeelden:

Mama had een tumor ter grootte van een sinaasappel. 'Ik eet geen sinaasappel meer, want daar krijg je kanker van.'

Mama wordt gecremeerd. 'Hoe past mama in de oven?' (Zij kennen alleen de oven uit de keuken).

Welke kleren gaat oma dragen in de kist. 'Waarom moet oma kleren aan in de kist? Ze is toch dood?'

Sem is overleden en komt niet meer terug. 'Zullen we het kapstokje van Sem weghalen? Hij komt toch niet meer terug'.

Via deze manier proberen de kinderen te begrijpen wat er aan de hand is.

Kinderen tussen de negen en twaalf jaar begrijpen dat iedereen een keer doodgaat. Ze willen graag weten wat de dood is en zullen hun vragen niet altijd even tactisch stellen. 'Wat gebeurt onder de grond als je begraven bent?', 'Hoe lang duurt het, voordat Sem verbrand is in de oven?'

Vragen zullen er genoeg zijn, maar hun gevoel uiten en tonen, wordt lastiger. Dit kan getoond worden d.m.v. lastig gedrag. Naast moeite hebben met het tonen van emoties hebben ze ook behoefte aan oplossingen. 'Papa bracht me altijd naar de voetbal. Wie gaat dat nu doen nu papa dood is?'

Volgens Condolea uitvaartbegeleiding (2015) hebben kinderen tot ongeveer 3 jaar nog geen besef van de dood. Ze kennen geen verschil tussen leven en dood. Daarnaast hebben zo ook geen angst voor de dood. Het gevoel van rouwen ervaren ze door middel van het contact hebben met de mensen in hun leefomgeving.

Kinderen van drie tot zes jaar weten dat mensen en dieren dood kunnen gaan. Ze gaan beseffen dat verdriet en dood iets met elkaar te maken hebben. Wat ze alleen nog niet beseffen is dat de dood onomkeerbaar is. Er kan vanuit de kinderen van deze leeftijdscategorie veel vragen worden gesteld en ze zullen er ook open over praten. Uiteindelijk zullen ze gaan begrijpen dat als iemand dood is, hij/zij ook niet meer terugkomt. En het afscheid bij de dood dus definitief is. Kinderen zullen niet altijd bezig zijn met rouwen. Momenten van rouw en verdriet zullen af en toe plaats maken voor geluk en spel.

Kinderen van zes tot twaalf jaar weten dat mensen en dieren dood kunnen gaan, maar weten ook dat er een verschil is tussen leven en dood. Het grote verschil dat ze beseffen is dat de dood onomkeerbaar is. Het is alleen moeilijk voor de kinderen tot en met circa negen jaar om te beseffen wat de dood is, maar uiteindelijk zullen ze beseffen dat de dood niet ontlopen kan worden. Het komt op iedereens pad terecht of het nu gelegen komt of niet.

Omdat ik in groep 8 mijn LIO-stage loop, heb ik gekozen om door te gaan op kinderen van zes tot twaalf jaar. Ik heb hiervoor gekozen, omdat ik hier het meeste mee te maken heb.

Ik merk dat de kinderen in mijn groep begrijpen wat de dood is en dat ook al verschillende keren hebben meegemaakt. Sommigen hebben er nog moeite mee en sommigen zijn het alweer vergeten.

Hoe begeleid ik het rouwproces van kinderen in mijn klas?

Uiteindelijk leren kinderen zich aan verschillende veranderingen aan te passen:

- Verhuizen
- Het kwijtraken van speelgoed of knuffel
- Naar school gaan
- Verlaten van vertrouwde mensen
- Dood van een huisdier
- Dood van een familielid

Ik wil weten hoe je met kinderen kunt rouwen dus ik ga verder in op de dood.

De dood heeft op het jongere kind een ander effect dan op het oudere kind.

Munneke, E. (2015) vertelt dat aan jonge kinderen wordt verteld dat iemand op reis is gegaan en niet meer terugkomt. Het oudere kind begrijpt de dood en weet dat het niet terug te draaien is. Het is onomkeerbaar en definitief.

Kinderen kunnen verschillende gevoelens ervaren, boosheid, verdriet, depressie, onwetendheid, enz. Hoe kinderen omgaan met rouwen hangt af van de persoonlijkheid, maar ook van hoe de ouders het kind erbij betrekken en begeleiden.

Pastoraal, T. (2015) zegt dat er voorheen nog werd gedacht dat kinderen niet konden rouwen of er niet aan deden. Onderzoek wijst uit dat kinderen wel rouwen om het verlies van een geliefd persoon, Kinderen op de basisschool kunnen dezelfde gevoelens ervaren als volwassenen. Volwassenen rouwen op hun eigen manier. Dat betekent dat kinderen dat ook op hun eigen manier doen. Iedere gedragssoort die kinderen laten zien, valt onder rouwen. Het normale gedrag verandert en kinderen kunnen zicht terug trekken, verminderde concentratie hebben, pesten, liegen, agressief worden, in bed plassen, eenkennig worden, enz.

Als we gaan kijken naar tieners die aan het rouwen zijn, is dat meer vergelijkbaar met het rouwgedrag van volwassenen.

Hun stemming schommelt en er kunnen depressies optreden. Het zou kunnen dat er thuis meer ruzie gemaakt wordt en dat er meer spanning te voelen is in huis.

Slapeloosheid, eetproblemen en hoofdpijn zijn ook veel voorkomende problemen bij tieners en volwassenen.

Ook zullen kinderen verschillende gevoelens ervaren zoals: ontkenning, schuld en bezorgdheid. Dit komt meestal voor bij familieleden die zijn overleden. De ontkenning doet zich dan voor dat het kind gelooft dat papa of mama terugkomt. Hij is gewoon even op vakantie. Kinderen kunnen schuld gevoel ervaren, omdat ze het gevoel hebben dat ze niet lief genoeg zijn geweest. Ook kunnen ze de schuld in iemand anders zijn schoenen schuiven. Bijvoorbeeld de schuld geven aan de dokter. De dokter heeft niet goed voor papa gezorgd. En als laatste de bezorgdheid. Wie gaat er nu voor mij zorgen? Wie gaat nu papa's taken overnemen?

Volgens Pastoraal, T. (2015) voelen kinderen net zoveel als volwassenen, maar ze hebben er meer moeite mee om het goed te kunnen uiten. Verdriet en boosheid kunnen op de verkeerde manier worden geuit. Kinderen kunnen geholpen worden door de gevoelens te benoemen en het verschil erin aan te geven.

Kinderen vinden het ook fijn als ze een klimaat hebben waarin ze zich veilig voelen. Veilig genoeg om hun gevoelens te uiten. Het is dus belangrijk dat volwassenen hun eigen gevoelens niet gaan ontkennen en ze dus ook uiten. Als leerkracht kan je zoek naar vormen waarin leerlingen zich leren uiten met woorden. Het belangrijkste om te weten is dat je kinderen niet moet dwingen.

Zwijg niet over de overleden persoon. Durf zijn naam uit te spreken, maar houd rekening mee dat je het op de juiste momenten doet.

Welke handvatten bieden rouwprotocollen aan de groepsdocent?

Volgens het Landelijke Steunpunt Rouw (2015) zijn dood, rouw en verlies onderwerpen waarin Nederland steeds makkelijker over gepraat wordt. Behalve op de werkvloer. Na het verlies van de dierbare wordt er naar de collega omgekeken, maar dit verwaterd na een tijdje. Het wordt voor de mensen weer de normaalste zaak om door te gaan waar ze gebleven zijn, maar voor de nabestaande wordt het nooit meer hetzelfde. Het is jammer dat een werknemer niet meer tijd krijgt om te rouwen en zijn eigen ritme en weg weer te vinden. Dit is namelijk voor beide partijen goed, zowel voor de nabestaande als voor de organisatie.

Het levert iets positief op als er over verlies gepraat wordt, want verdriet dat niet gedeeld kan worden, wordt opgekropt en dit kan lijden tot sociaal isolement, depressiviteit, verzuim en een burn-out. Zoals ik al eerder aangaf, werkt gedeeld verdriet positiever op de werkvloer.

Uit onderzoek van wetenschappers van de Universiteit van Warwick blijkt dat werknemers van wie het geluks- niveau verhoogd wordt 12 procent productiever zijn dan collega's met een depressie. Scholen kunnen te maken krijgen met een rouwproces bij leerlingen. Een ouder van een leerling kan overlijden, maar ook een leerling of docent op school kan tot overlijden komen. Er kan duidelijkheid op school worden gecreëerd d.m.v. een rouwprotocol. Een rouwprotocol zorgt voor duidelijkheid, zodat de werknemers weten wat er gedaan moet worden. Dit komt niet alleen de werknemers ten goede, maar ook de leerlingen.

Op het internet zijn verschillende rouwprotocollen te vinden. Op mijn stageschool hebben ze ook een rouwprotocol.

Ik vind dat er op iedere (basis)school een rouwprotocol aanwezig moet zijn, omdat het protocol een richtlijn is voor de leerkrachten en directeur die opgesteld is door deskundigen.

Op internet vond ik een checklist. Ik vond dit best handig, want soms zijn rouwprotocollen op school gemaakt met de collega's onder elkaar en dan is het handig dat er een checklist is om alles te controleren. (Zie de checklist voor het rouwprotocol in bijlage 1.)

Hoe willen/kunnen kinderen uit groep 8 rouwen?

Kinderen uit groep 8 beseffen wat de dood is. Ze zullen het misschien de eerste paar dagen/ weken ontkennen, maar ze weten dat de dood definitief is en onomkeerbaar.

Op internet is ontzettend veel te lezen hoe je de kinderen kunt helpen, maar ik wil weten hoe mijn eigen leerlingen denken.

Pastoraal, T. (2015) vertelt dat je open met de kinderen moet zijn. Ik vind wel dat je open met de kinderen moet zijn over het rouwproces, maar ik vind ook dat de kinderen er behoefte aan moeten hebben.

Er wordt ook verteld dat de kinderen het verlies moeten accepteren, het verdriet toe moeten laten, de huidige situatie aan moeten passen naar een situatie zonder de overledene en de overledene emotioneel een plaats geven. De kinderen moeten dus eigenlijk deze fase doorstaan en de leerkracht begeleidt ze daarbij. Het is belangrijk dat we een luisterend oor voor de kinderen hebben wanneer ze dat nodig hebben, ieder kind rouwt op zijn eigen manier, steun bieden, dwing een kind niet om te praten, laat het kind zelf beslissen of hij op school wil zijn, laat klasgenoten aanwezig zijn op de begrafenis, bereid de klas voor op de terugkomst van het kind en heb het met het kind over de terugkomst in de klas.

Dit zijn allemaal suggesties voor de leerkracht, maar ik wil weten hoe de kinderen dit proces zouden willen doorlopen.

De kinderen uit mijn groep gaven de volgende punten aan

- De klas op de hoogte brengen door de leerkracht of ouder(s), misschien zelf maar dat ligt aan je eigen stemming
- In de klas een hoekje met een foto, kaarsje en een boekje met berichtjes van de klasgenoten
- Een herinneringsboekje/wensboekje maken
- Vrij zijn van school, maar als er behoefte is om naar school te gaan, dan een paar uurtjes per dag
- Een gedicht laten maken of kaart voor de nabestaanden
- Een paar vriendinnen/vrienden en leerkracht mee naar de begrafenis
- 1 minuut stilte in de klas (als steun en respect)
- Niet altijd erover praten, maar dat zelf aangeven
- Steun van klasgenoten en de leerkracht
- Niet vergeten worden of overgeslagen omdat je verdriet hebt. Dus gewoon mee blijven doen zoals normaal, maar als het even niet goed gaat dat zelf aangeven.

Hoe wordt er gerouwd binnen het Christendom?

De Schepper, J. (2006) zegt als Jezus niet eerder terugkomt, krijgen we allemaal te maken met de dood en de gevolgen ervan. De christenen geloven dat als een mens goed geleefd heeft, hij naar de hemel gaat. Als een mens slecht geleefd heeft, gaat hij naar de hel. We krijgen te maken met het verdriet, rouwen, en met begraven. Vele mensen hebben hier al mee te maken gehad. Het verlies van een ouder, kind, grootouder, vriend enz.

Binnen het Christendom wordt er niet alleen gerouwd, omdat er mensen gestorven zijn, maar bijvoorbeeld ook bij het verlies van maagdelijkheid door verkrachting.

Wij rouwen als we verdriet hebben, maar mensen uit de Bijbel rouwen ook als ze verdriet hebben.

Volgens Stichting Het Licht des Levens (2014) rouwt iedere cultuur op zijn eigen manier. Als er gekeken wordt naar hoe er met verdriet omgegaan wordt, is dat bij ieder volk anders. Zo wordt er door ons, Nederlanders, gekeken naar de Bijbel. Hoe de mensen daar met hun verdriet en rouw omgingen. In de Bijbel is het Joodse volk het volk van God en daar had Hij geen kritiek op.

Enkele voorbeelden van hoe er in de Bijbelse tijd gerouwd werd:

- Jozef werd door zijn broers in de put geworpen. Toen Ruben bij de put aankwam en zag dat Jozef niet meer in de put lag, scheurde hij zijn kleren als teken van intens verdriet en leed.
- Toen Jacob te horen kreeg dat zijn zoon Jozef dood was, scheurde hij zijn mantel, deed een rouwgewaad om zijn heupen en treurde een lange tijd om zijn zoon Jozef.
- Toen aan David het bericht werd gegeven dat Saul dood was, greep David zijn kleren en scheurde ze. Ook vastten hij tot de avond.

De periode van rouw duurde zeven dagen. Gedurende deze periode van rouw werd er door mensen eten en drinken gebracht bij hen die verdriet hadden. Via deze weg probeerden mensen elkaar te troosten.

Mensen die in periode van rouw zaten, zaten op de grond. Mannen schoren zich niet en wasten zich niet, maar ook hun kleren niet.

Er waren in die periode speciale vrouwen die zorgden voor een soort van treurmuziek. Ook werd in de Bijbelse tijd gebruik gemaakt van speciale klaagvrouwen. Zij huilden en klaagden om de dode. Deze klaagvrouwen hielpen echt om het verlies te werken. Zij zorgden ervoor dat anderen hun tranen lieten lopen, want huilen luchtte toen ook al op.

Er waren ook speciale glazen flesjes waar de tranen in werden bewaard. Later kon men dan zien hoeveel ze gehuild hadden.

In de Bijbelse tijd waren er gewoontes die nu vreemd op ons overkomen, maar er zijn ook gewoontes die wij hebben overgenomen zoals het luisteren van muziek, huilen en soms het verwaarlozen van jezelf.

Er wordt op de begrafenis muziek geluisterd en later zal erbij het luisteren van deze liedjes altijd aan de overledene gedacht worden. Als er iemand in de rouw is, wordt er gekozen om donkere kleding te dragen. Er wordt dan dus plaats gemaakt voor de gewone kleren net zoals in de Bijbelse tijd. Volgens Stichting Het Licht des Levens (2014) rouwden mensen vroeger d.m.v. hun kleren te scheuren of een rouwgewaad te dragen. Dat doet Jakob als hij zijn zoon heeft verloren. Het rouwgewaad is gemaakt van een ruwe stof.

Een andere rituele uiting van verdriet was het werpen van stof over je hoofd. Tamar rouwt om het verlies van haar maagdelijkheid door verkrachting. Ze gooit niet alleen stof over haar hoofd, maar scheurt ook weer haar kleren.

Vrouwen zingen meestal klaagliederen als iemand is overleden. Ze lezen ook een deel van het rouwritueel uit de Bijbel.

Er waren ook dingen verboden tijdens het rouwen. Je mocht je haar of baard niet afscheren. Ook jezelf verwonden was verboden.

Ik zie het rouwen in de Bijbel als het uittrekken van je mooie kleren en het aantrekken van je rouwgewaad. In plaats van parfum spuiten, gooi je stof over jezelf heen. Ze besteden geen aandacht aan zichzelf, alle aandacht gaat naar de overledene.

In de Bijbel zien ze rouwen niet alleen als het verdriet hebben om een overledene, maar ook wordt er gerouwd als je maagdelijkheid op een verkeerde manier is afgenomen.

Ik vind het goed dat er op verschillende manier gerouwd kan worden. Ik heb daar zelf eigenlijk niet zo bij stil gestaan. Als ik aan rouwen denk, denk ik aan het rouwen om een dierbare die er niet meer is.

A. van den Akker (2014) vertelt dat we binnen het rooms-katholieke geloof ook nog Allerzielen kennen. Dit wordt gevierd op 2 november, de dag na Allerheiligen. Met Allerzielen worden overleden herdacht. Er wordt gedacht aan hun dood, maar ook aan de eigen dood. Het sterven wordt op deze dag betreurd, maar er wordt ook gevierd dat de dood niet het laatste woord heeft. Families gaan op Allerzielen samen naar het kerkhof om de overledenen op te zoeken. De graven worden dan versierd met bloemen en kaarsen.

Rituelen zijn er om mensen heel te maken, want er is veel in het leven wat niet meer heel is.

Bij rituelen worden gebruik gemaakt van symbolen, voorwerpen waar mensen iets mee hebben. Een symbool en een ritueel geven vorm aan pijn, verdriet, hoop en volharding.

Ze helpen mensen om door het gewone leven heen te kijken en gebeurtenissen een zin en een betekenis te geven. Door de rituelen gaan mensen een relatie aan met de pijn die ze hebben.

Rituelen uitvoeren doe je vaak niet alleen, maar in het samenzijn met anderen. Zo verbinden mensen zich met de mensen om hun heen en daarbij hopen ze op gevoel van herkenning, verwantschap en troost. Rituelen verbinden mensen met elkaar, maar ook met de wereld van God. Via deze manier hebben rituelen een helende kracht.

Verhaal

Toen ik hoorde dat ik een Bijbelverhaal moest opzoeken wat bij mijn onderwerp past, wist ik niet zo goed waar ik moest beginnen met zoeken.

Uiteindelijk kwam ik uit bij het verhaal van Jozef. Jozef is de lievelingszoon van zijn vader en dat werd door zijn broers niet geaccepteerd. Zijn broers hadden een plan gemaakt om zonder Jozef terug te komen.

Toen ik dit verhaal las, kwam ik er achter hoe mensen vroeger rouwden door Jakob de vader van Jozef. Jozef is niet echt dood, maar dat weet zijn vader niet..

Jozef verkocht en naar Egypte gebracht.

Jakob vestigde zich in Kanaän, het land waar ook zijn vader gewoond had. Dit is de geschiedenis van Jakob en zijn nakomelingen.

Jozef, die inmiddels zeventien jaar was, weidde gewoonlijk samen met zijn broers de schapen en geiten; hij hielp de zonen van zijn vaders vrouwen Bilha en Zilpa, en alle praatjes die over zijn broers de ronde deden vertelde hij aan hun vader door.

Omdat Israël al oud was toen Jozef werd geboren, hield hij meer van Jozef dan van zijn andere zonen, en hij had een prachtig bovenkleed voor hem laten maken in allerlei kleuren. De broers zagen wel dat hun vader het meest van Jozef hield. Daarom konden ze Jozef niet uitstaan en kon er geen vriendelijk woord voor hem af. Op een keer had Jozef een droom. Toen hij die aan zijn broers vertelde, kregen ze een nog grotere hekel aan hem.

‘Moeten jullie nu eens horen wat ik heb gedroomd,’ zei hij. ‘We waren op het land schoven aan het binden, en toen kwam mijn schoof overeind en bleef rechtop staan. En jullie schoven gingen om die van mij heen staan en bogen daarvoor.’ Zijn broers zeiden: ‘Dacht je soms koning over ons te worden? Wil je over ons heersen?’ Vanwege dat gepraat over zijn dromen gingen ze hem hoe langer hoe meer haten. Opnieuw kreeg hij een droom die hij aan zijn broers vertelde. ‘Ik heb alweer een droom gehad,’ zei hij. ‘Nu bogen de zon, de maan en elf sterren zich voor mij neer.’

Toen hij dit aan zijn vader en zijn broers vertelde, wees zijn vader hem terecht: ‘Zeg, wat is dat voor een droom! Moeten ik, je moeder en je broers ons soms voor jou komen neerbuigen?’ De broers konden Jozef wel vermoorden, maar zijn vader bleef nadenken over wat er gebeurd was.

Toen Jozefs broers er eens op uit getrokken waren om de kudden van hun vader bij Sichem te laten grazen, zei Israël tegen Jozef: ‘Zoals je weet zijn je broers het vee aan het weiden bij Sichem. Ga jij eens naar hen toe.’ ‘Goed,’ zei Jozef, en Jakob vervolgde: ‘Ga kijken hoe je broers het maken en hoe het met het vee staat, en breng mij dan verslag uit.’ Zo stuurde Jakob hem vanuit de Hebronvallei naar Sichem. Toen Jozef daar in het veld rondwaalde, kwam hij iemand tegen die hem vroeg wie hij zocht. ‘Ik ben op zoek naar mijn broers,’ antwoordde hij. ‘Kunt u me zeggen waar zij het vee aan het weiden zijn?’ ‘Ze zijn hier niet meer,’ zei de ander, ‘ik hoorde hen zeggen dat ze naar Dotan wilden.’ Jozef ging zijn broers achterna en trof hen in Dotan aan.

Zijn broers zagen hem al van ver, en nog voordat hij hen had bereikt, hadden ze een plan beraamd om hem te doden. ‘Kijk daar eens,’ zeiden ze tegen elkaar, ‘daar komt die meesterdromer aan. Dit is onze kans! Laten we hem vermoorden en hem ergens in een put gooien. We zeggen gewoon dat hij door een roofdier is verslonden. Dan zullen we eens zien wat er van zijn dromen uitkomt.’ Toen Ruben dat hoorde, wilde hij proberen Jozef te redden. ‘Nee, laten we hem niet om het leven brengen,’ zei hij. ‘Er mag geen bloed vloeien! Gooi hem in die put hier, in deze verlaten streek, maar breng hem niet om.’ Zo wilde hij Jozef uit hun handen redden en hem ongedeerd naar zijn vader terug laten gaan. Zodra Jozef bij zijn broers was gekomen, trokken ze hem zijn bovenkleed uit, dat mooie veelkleurige gewaad, en gooiden hem in de put; de put was leeg, er stond geen water in. Daarna gingen ze zitten eten.

Opeens zagen ze een karavaan naderen. Het waren Ismaëlieten die uit de richting van Gilead kwamen en op weg waren naar Egypte. De kamelen waren beladen met gom, balsem en cistushars. Toen zei Juda tegen zijn broers: 'Wat hebben we eraan om onze broer te vermoorden? Dan moeten we ook de sporen weer zien uit te wissen. Laten we hem aan die Ismaëlieten verkopen in plaats van hem om te brengen; hij is tenslotte onze broer, ons eigen vlees en bloed.' De anderen stemden hiermee in. Toen er Midjanitische kooplieden uit de karavaan voorbijkwamen, trokken de broers Jozef uit de put en verkochten hem voor twintig sjekele, en die Ismaëlieten namen Jozef mee naar Egypte.

Toen Ruben weer bij de put kwam en ontdekte dat Jozef er niet meer in zat, scheurde hij zijn kleren. Hij ging naar zijn broers terug. 'De jongen is weg!' riep hij. 'Wat nu, wat moet ik nu!' Toen slachtten ze een bokje, pakten Jozefs veelkleurige gewaad en dompelden dat in het bloed. Daarna lieten ze het naar hun vader brengen met de boodschap: 'Dit hebben we gevonden. Kijk eens goed, is dit niet het kleed van uw zoon?'

Jakob herkende het en riep uit: 'Het kleed van mijn zoon! Hij moet verslonden zijn door een roofdier! Hij is verscheurd, Jozef is verscheurd!' Jakob scheurde zijn kleren, deed een rouwkleed om en rouwde over zijn zoon, dagenlang. Al zijn zonen en dochters deden hun best om hem te troosten, maar hij wilde niet getroost worden en zei: 'Ik zal rouw dragen totdat ik naar mijn zoon in het dodenrijk afdaal.' Zo treurde Jakob om zijn zoon.

Het levensbeschouwelijke perspectief van het verhaal.

De zoons komen terug bij hun vader met het veelkleurige gewaad van Jozef gedoopt in bloed. Zo lijkt het of Jozef verslonden is door een roofdier. Hun vader herkent het gewaad en denkt meteen dat Jozef verslonden is. Zijn zoons zwijgen over de waarheid en liegen dus eigenlijk hun vader voor. Maar zo zien wij het terug bij jonge kinderen. Wij vertellen aan kinderen die te jong zijn om de dood te begrijpen dat opa of oma op vakantie is gegaan en nooit meer terugkomt. Ik weet niet wat moeilijker is voor de kinderen om te begrijpen dat opa is doodgegaan of opa op vakantie is gegaan zonder afscheid te nemen.

Als ze later oud genoeg zijn om het te begrijpen, wordt het ze als nog verteld.

Ik vind dat je als ouder altijd zelf de keuze mag maken wat je aan je kind vertelt, maar ik vind dat je ook moet kijken naar de consequenties. Vroeg of laat krijgt je kind te maken met rouwproces, want zo is het leven.

Jakob zegt dat hij rouw zal dragen tot hij naar zijn zoon afdaalt in het dodenrijk.

In mijn omgeving ken ik ook een aantal mensen die met het rouwproces te maken hebben gehad en er nog steeds iedere dag meelevens.

Sommige mensen zien de zin van het leven niet meer in nu ze hun geliefde moeten missen. Deze mensen geven aan dat hun rouwproces stopt wanneer zij hun laatste adem uit zullen blazen.

Jakob trekt ook een rouwkleed om en rouwt dagenlang. Het rouwen herken ik terug, want dat doen wij ook als er iemand in je naaste kring overlijdt. Maar wij dragen geen rouwkleed. Op de begrafenis dragen we meestal donkere kleding, maar verder dragen we normale kleding. Ik denk dat het dragen van een rouwkleed niet meer bij onze tijd hoort, maar ik vind het wel een mooie gebaar naar de overledene toe.

Conclusie en reflectie literatuuronderzoek

Maatschappelijke visie

Als ik aan rouwen dacht dan dacht ik aan rouwen over de dood. Door het maken van dit onderzoek heeft rouwen voor mij ook een andere betekenis gekregen. Mensen kunnen ook rouwen als ze hun maagdelijkheid zijn verloren door verkrachting of als iemand verhuisd is.

Bij rouwen staat het verdriet centraal, maar ik stond er niet bij stil dat je bezig was om je aan te passen aan je nieuwe situatie. Met de nieuwe situatie bedoel ik: je leven zonder de overledene. Je bent namelijk gewend aan je huidige situatie waarin je de overledene regelmatig sprak of tegenkwam. Je moet je nu voorgaan bereiden op een leven zonder de overledene.

Als ik naar mijn eigen rouwprocessen kijk, heeft het bij mij heel lang geduurd voor dat ik een nieuwe situatie had gevormd.

Tijdens mijn literatuurstudie kwam ik erachter dat een rouwproces voor iedereen anders kan zijn. De nabestaanden moet leren leven zonder de overledene en iedereen doet dat op zijn eigen manier. Je kan rouwen om iemand die verloren hebt die je dierbaar was, maar je kan ook rouwen om iemand die verloren hebt die je niet dierbaar was.

Ik hoop dat ik mijn leerlingen de ruimte kan bieden die ze nodig hebben om het rouwproces te verwerken.

Onderwijskundige visie

Rouwen komt overal voor, ook binnen het onderwijs. Kinderen leren vroeg of laat ook kennis maken met rouwen. Mensen vergeten vaak dat kinderen kunnen rouwen en aan jonge kinderen wordt verteld dat opa op reis is gegaan. Pas later komen ze erachter dat opa is overleden.

Terwijl het kind degene is die het proces moet doorstaan.

Kinderen kunnen depressief worden, maar naast een depressie kunnen ze last krijgen van agressie, pesten, liegen, eenkennigheid, bed plassen bij jonge kinderen, schuldgevoel, ontkenning of de schuld aan iemand geven enz. De kinderen kunnen hier last van krijgen, doordat ze niet weten hoe ze met de gevoelens om moeten gaan.

De dood komt voor bij alle leeftijden. Dus kinderen van verschillende leeftijden krijgen al te maken met de dood. Kinderen van nul tot drie jaar hebben nog geen besef van de dood. Daarnaast hebben ze ook nog geen angst voor de dood, omdat ze nog niet begrijpen wat het is. Maar bij kinderen van drie tot zes jaar wordt dit al anders. Zij weten dat mensen dood kunnen gaan en krijgen daar dus ook een angst voor. Ze beseffen alleen nog niet dat de dood onomkeerbaar is en zullen dus aan je kunnen vragen: 'Wanneer komt opa weer terug? Ik vind dat hij nu allang genoeg dood is geweest!' Dat besef komt wel bij kinderen van zes tot twaalf jaar. Zij beseffen dat als iemand dood is hij ook niet meer terugkomt.

Als basisschoolleerkracht krijg je te maken met kinderen van allerlei soorten leeftijden. Ik vind het belangrijk dat je ook op de hoogte bent van wat een kind zich nog wel of nog niet kan beseffen. Zo is dood een belangrijk voorbeeld. Als je in groep 3 staat, moet je het anders brengen dan dat je in groep 8 staat. In groep 3 zullen nog niet alle kinderen weten wat de dood is. Je zult dus als leraar in de leefwereld van de kinderen moeten stappen. Gelukkig zijn er genoeg prentenboeken die je daarbij kunnen helpen. In groep 8 weten alle kinderen wat de dood is, maar dat betekent niet dat je het op een directe manier tegen ze kan zeggen.

Ik als leerkracht wil kinderen begeleiden in hun rouwproces. Er zijn rouwprotocollen opgesteld, zodat je een richtlijn hebt hoe je kunt/moet handelen.

Ik heb veel rouwprotocollen opgezocht en ik vind dat ze allemaal op hetzelfde neerkomen. In het rouwprotocol staat beschreven wat eerste stappen van de school zijn, namelijk: het controleren van het bericht, er moet een team worden samengesteld en een persoon worden gekozen die de leiding

neemt. Vervolgens moet er duidelijkheid worden geschept over de situatie. Wie is er overleden, wat is er gebeurd? Zitten er nog meer kinderen op school die een verband hebben met de overledene? Vervolgens moet er contact worden opgenomen met de nabestaande. Wat mag er wel en niet gezegd worden door de school? Waar moet de school rekening mee houden als de kind(eren) terug naar school komen? Informeren van leerkrachten, directies, commissies, leerlingen en ouders. Inrichten van een herdenkingshoek in de klas of in de school. Bespreek met ouders/verzorgers van het kind wat er gewenst is als het kind terugkomt. Bespreek met het kind wat gewenst is in de klas en wanneer het tijd voor zichzelf nodig heeft. Wanneer is er behoefte aan extra deskundigheid? Nazorg voor ouders als hun kind is overleden. Terugkijken en evalueren. Wat ging goed? Wat moet de volgende keer anders? Verdere begeleiding van de leerling die een gezinslid heeft verloren. Het gemist blijft bij het kind, maar voor de school verwatert de herinnering van de begrafenis geleidelijk. Maar wat het belangrijkste is, is dat alles in overleg gebeurt met de ouders! De rouwprotocollen zijn opgesteld door school, maar nooit door kinderen. Ik begrijp wel dat de protocollen worden opgesteld door de school en daarvoor door deskundigen, want het is niet zomaar een protocol. Maar ik vind ook dat leerlingen hier een inspraak in moeten hebben, maar hier kom ik later nog op terug.

Christelijke visie

In de Bijbel wordt ook gerouwd. Dit is nu veel anders, maar sommige dingen herken ik nog wel. In het rouwproces in de Bijbel wordt een rouwgewaad aangetrokken en dit wordt een tijdje gedragen.

Wij trekken naar de begrafenis of crematie donkere kleding aan, omdat we in de rouw zijn. Maar zo zijn we niet dagelijkse gekleed. Sommige mensen hebben geen zin om iets aan zich zelf te doen en verwaarlozen zich tijdens het rouwproces. Ook wordt er door sommige mensen treurige muziek geluisterd als manier om te verwerken. Dit is ook terug te lezen in de Bijbel. Mannen scheren hun baarden niet en vrouwen zing klaagliederen.

Ik vind het belangrijk dat er een rouwproces plaatsvindt, maar iedereen mag dit op zijn eigen manier doen. Sommige mensen zijn ontzettend sterk en daar merk je niks aan, maar van binnen kunnen ze er constant mee bezig zijn.

Sommige mensen zijn ontzettend verdrietig en hebben er moeite mee om het een plaats te geven. Dit zijn de mensen die zich misschien kunnen gaan verwaarlozen en treurige muziek gaan luisteren.

Mijn onderzoeksvraag was 'Hoe kan ik mijn leerlingen begeleiden in hun rouwproces?'. Tijdens mijn literatuurstudie ben ik erachter gekomen dat iedere rouwproces uniek is. Iedereen verwerkt een verlies op hun eigen manier. Het is dus eigenlijk nooit fout. Jonge kinderen kunnen het ene moment verdriet hebben, maar het andere moment zijn het vergeten en zitten ze weer te spelen. Bij het ouder kind kan het geuit worden in boosheid, maar ook in stilte. Je hebt verschillende mensen: binnenvetters/opkroppers en doeners. Als leerkracht kan je dus ook met deze soorten leerlingen te maken krijgen in je klas. Wat ik dan belangrijk vind, is dat je met de leerling in overleg gaat. Waar voelt de leerling ze prettig bij? Heeft hij af en toe tijd voor zichzelf nodig? Wil hij uurtjes naar school komen? Wil hij een herdenkingshoek in de klas of in de school? Ook vind ik dat je af en toe gesprekjes met het kind moet hebben, zodat je kan laten zien dat je het niet vergeten bent. Wat ik nog meer belangrijk vind als leerkracht is dat er een protocol op school is wat door de leerkrachten is opgesteld, maar met de leerlingen uit de bovenbouw is besproken.

Praktijkdeel

Alle lessen die zijn gegeven, gaan over de verschillende aspecten binnen het onderwerp rouwen. De lessen zijn gegeven in groep 8B van Basisschool de Wilsdonck te Raamsdonksveer. De leerlingen in de groep zijn 10 t/m 12 jaar oud.

Iedereen kent elkaar op school en de sfeer op school is goed.

In groep 8B is de sfeer ook goed en is er respect als er gevoelens geuit worden. In het begin van het schooljaar ging niet heel de klas als een groep met elkaar om, maar groep 8B is nu een echte groep. Rouwen is een lastig onderwerp en dat heb ik voor ik met mijn praktijklessen begon met de groep besproken. Er kunnen situaties gedeeld worden en kinderen kunnen emotioneel worden. Er is dan respect voor elkaar en niemand wordt uitgelachen. Wanneer er wel iemand uitlacht of geen respect toont, zal die persoon niet meer deel mogen nemen aan deze les en mag dat om half 4 in zijn eigen tijd bij mij komen doen.

De opzet van de verschillende activiteiten is terug te vinden in bijlagen. Ik heb vier activiteiten uitgevoerd op mijn stage.

Ik heb de volgende activiteiten uitgevoerd:

1. Woordweb gemaakt met de kinderen. Ik heb met de kinderen een woordweb gemaakt, zodat ik hun voorkennis kon activeren. In het woordweb stond rouwen centraal. Zie foto van het woordweb in de bijlage.
2. Verhaal voorlezen uit trefwoord. Het verhaal ging over wat als een vriend sterft. De kinderen maken kennis met de dood en rouwen. Wat hebben zij hier zelf al van meegemaakt en ik deel ook mijn ervaringen.
3. Ik laat de kinderen een rouwprotocol zien, leg uit wat het is en wanneer het gebruikt wordt. De kinderen gaan in groepsverband aan de slag om een rouwprotocol te maken.
4. We gaan van de rouwprotocollen, een rouwprotocol maken. Dit doen we klassikaal. Zijn er dingen die er niet bij horen of dingen die er ontbreken?
5. Katholiek verhaal voorlezen uit de christelijke traditie over rouwen.

Activiteit	Onderwerp	Organisatie	Lesbeschrijving	Lesdoel
Woordweb maken over het rouwen.	Voorkennis activeren over rouwen	Klassikaal	Ik vraag aan de kinderen wat ze verstaan onder rouwen. En wat ze er nog meer bij denken.	De kinderen maken kennis met rouwen en de dingen die er nog meer bij horen.

Reflectie op de les:

Niet alle kinderen waren op de hoogte van rouwen. Sommige kinderen benoemde alleen het verdriet hebben en keken niet na wat er nog meer in een rouwproces afspeelden. Sommige kinderen keken verder en benoemden ook waardoor je gaat rouwen. Door verlies van opa of oma, maar er werden ook aan huisdieren, leerlingen, leraren en gezinsleden gedacht. Die mensen kunnen komen tot overlijden, maar dat kan komen omdat ze ziek zijn of een ongeluk gehad hebben.

Er waren ook kinderen die thuis een foto met een kaarsje hebben staan om zo oma nog even te kunnen herinneren. Sommige kinderen gaan soms nog naar het graf om een bloemetje weg te leggen.

Activiteit	Onderwerp	Organisatie	Lesbeschrijving	Lesdoel
Verhaal voorlezen uit trefwoord	De kinderen kennis laten maken met een verhaal over rouwen	Klassikaal	De kinderen gaan luisteren naar een jongen die zijn opa heeft verloren. In het verhaal horen ze hoe hij hiermee omgaat.	Niet alle kinderen hebben al een keer gerouwd in hun leven en weten dus niet hoe dit gaat. Via het verhaal wil ze hiermee kennis laten maken.

Reflectie op de les:

De kinderen waren heel betrokken bij het verhaal en durfden ook hun eigen verhalen te delen. Een jongen werd zelfs nog heel verdrietig toen hij vertelde dat zijn oma was overleden. Hij vertelde dat het allang geleden was dat oma was overleden, maar dat hij zijn oma nog iedere dag miste. Thuis heeft hij een foto staan van zijn oma met een kaarsje erbij. Dagelijks wordt het kaarsje van oma aangestoken om haar te herinneren en aan te geven dat ze nog steeds gemist wordt. Een meisje uit de klas vertelde dat ze tijdens de crematie van opa een knuffelbeer heeft gekregen. Deze ligt altijd in haar bed. Onlangs is oma overleden en heeft ze tijdens de crematie van oma ook een knuffel gekregen. Beide knuffels liggen nu in haar bed. Als ze opa en oma mist, knuffelt ze met de knuffels. Ik heb ook mijn verhaal gedeeld met de kinderen en dit zorgde ervoor dat nog meer kinderen hun verhaal deelden. De kinderen die nog niet gerouwd hebben, vonden het verhaal uit trefwoord indrukwekkend en gek dat hij zijn opa blijft horen.

Activiteit	Onderwerp	Organisatie	Lesbeschrijving	Lesdoel
Ik laat de kinderen een rouwprotocol zien en daarna gaan ze in groepsverband er zelf een maken.	De kinderen gaan hun eigen rouwprotocol maken	Groepsverband	Ik laat de kinderen zien hoe een rouwprotocol eruit ziet en wanneer het gebruikt wordt.	Er is van school een rouwprotocol die gebruikt wordt als er een familielid is overleden. De kinderen gaan er zelf een maken, zodat het rouwprotocol ervan uit de kinderen is.

Reflectie op de les:

Ik vond dat de kinderen heel actief waren in deze les en zagen ook het doel van de les goed in. Het is belangrijk dat er een rouwprotocol is, maar ik vind het belangrijk dat er vanuit kinderen over na wordt gedacht. Dat is heel goed gelukt in deze les. De kinderen gingen samen aan de slag en zochten informatie op internet op, maar ze dacht er ook over na wat ze zelf fijn zouden vinden. Sommige kinderen gaven aan dat ze niet thuis willen zijn, maar af en toe naar school willen komen. Dat zorgt voor afleiding en hoeft je even niet thuis is de verdrietige sfeer te zijn. Een vriend/vriendin die ervoor je is tijdens de begrafenis dat is heel erg gewenst door de kinderen. Een herdenkingshoekje in de klas vinden ze heel erg fijn. Via deze manier is de klas ook betrokken en wordt er aan herinnert dat iemand een dierbare is verloren.

Activiteit	Onderwerp	Organisatie	Lesbeschrijving	Lesdoel
We gaan van de rouwprotocollen een rouwprotocol maken. Dit rouwprotocol gebruik ik in mijn onderzoek en de school kan dit ook	We gaan de verschillenden ideeën en informatie van de kinderen in een rouwprotocol verwerken.	Klassikaal	De kinderen hebben in de vorige les rouwprotocollen gemaakt in groepsverband. In die les dachten ze erover na wat er tijdens het	Een rouwprotocol maken die vanuit de kinderen gemaakt is

gebruiken als dit nodig is.			rouwproces moet gebeuren op school. In deze les gaan we een rouwprotocol maken en de belangrijkste dingen erin verwerken.	
-----------------------------	--	--	---	--

Reflectie op de les:

Ik had niet verwacht dat de kinderen er zo stil bij zouden staan en dat zoveel kinderen al gerouwd hadden. De kinderen wisten heel goed wat ze er wel en niet in wilden. Sommige kinderen wilden vrij zijn, maar sommige kinderen zeiden misschien wil je wel even naar school komen om afleiding te hebben. Een hoekje in de klas vond iedereen wel fijn en sommige kinderen vonden het ook fijn als er een vriend(in) mee mocht naar de begrafenis of crematie. De kinderen vinden het fijn dat de klasgenoten en leerkrachten op de hoogte zijn, zodat ze het zelf niet meer hoeven te vertellen op school. Wel willen ze de ruimte krijgen die ze nodig hebben en dus soms even tijd voor zichzelf hebben. Ik vond het fijn om via deze manier met de kinderen erover te praten. Het is voor mij ook een eyeopener geweest. Veel dingen kwamen overeen met het protocol, maar er waren ook een aantal dingen anders. En kinderen kunnen dat heel goed zelf aangeven. Tuurlijk volg ik het rouwprotocol van de school als er iets voorkomt, maar ik wil er ook graag met mijn groep over in gesprek gaan.

Activiteit	Onderwerp	Organisatie	Lesbeschrijving	Lesdoel
Katholiek verhaal voorlezen uit de christelijke traditie over rouwen.	Manier van rouwen uit de Bijbelse tijd.	Klassikaal	De kinderen kennen het rouwen uit deze tijd, maar ik wil ze ook kennis laten maken met de manier van rouwen uit de Bijbelse tijd.	Rouwen vanuit de christelijke traditie.

Reflectie op de les:

De kinderen vonden het raar dat Jakob zijn kleren verscheurde en een rouwkleed om deed voor dagenlang. Vragen die gesteld werden: waarom deed hij zijn kleren niet gewoon uit? Waarom droegen mensen een rouwkleed en niet gewoon donkere kleren net zoals nu? Na het verhaal heb ik nog meerdere manieren van rouwen benoemd. Het vasten, het gooien van stof over jezelf en het niet afscheren van je baard als man zijnde. Er kwamen vooral veel reacties waarom de mensen zich moeten verwaarlozen. Dat is toch ook niet wat de overledene wil. De kinderen begrijpen dat de mensen zich willen uiten, maar dat kan toch ook in manieren die we nu kennen. Bijvoorbeeld: luisteren naar treurige muziek, donkere kleren dragen, kaarsje aansteken bij een foto. Een reactie van een jongen uit de klas: ik ben blij dat we nu zelf kunnen kiezen hoe we rouwen, omdat je van jezelf weet waar je je het prettigste bij voelt. Ik zou er niet aan moeten denken dat ik via iemands anders manier zou moeten rouwen. Ik vond dit een mooie afsluiting van de les en heel de klas was het hier mee eens. De tijd verandert en dat is in sommige gevallen maar goed ook.

Conclusie en reflectie

Wat heb ik ontdekt over mijn onderzoeksvraag in theorie en praktijk?

Hoe kan ik mijn leerlingen begeleiden in hun rouwproces?

Ik heb de kinderen verschillende activiteiten aangeboden die te maken hebben met rouwen. Ook heb ik de kinderen zelf na laten denken over het rouwproces, omdat ze er vroeg of laat zelf ook mee te maken krijgen.

Ik vind het belangrijk dat het rouwproces goed begeleid wordt vanuit het onderwijs. Daarom wilde ik dit vanuit twee kanten bekijken: vanuit de school en vanuit de leerlingen.

Dit is goed gelukt door de activiteiten die ik heb aangeboden. De leerlingen waren heel actief en betrokken bij de activiteiten en snapte ook het belang van een rouwprotocol.

In de theorie wordt vooral veel gepraat vanuit de leerkracht. Je kunt veel suggesties en ideeën vinden als hulpmiddelen. Maar ik vind dat er heel weinig wordt gesproken vanuit de leerlingen, terwijl de leerlingen het rouwproces moeten doorstaan. Ik snap dat het rouwprotocol iets is wat door deskundigen gemaakt moet zijn, omdat het niet zomaar iets is wat iemand doorstaat. Maar ik vraag me nog steeds af waarom er na het samenstellen van het protocol niet overlegt wordt met de kinderen. Ik merkte in de klas dat er een aantal overeenkomsten waren met het rouwprotocol, maar er waren ook nieuwe dingen waar de kinderen mee kwamen. De nieuwe dingen kunnen aan de deskundigen worden toegelicht en die kunnen kijken wat ze er mee doen.

Ik vond het belangrijk dat de kinderen zich veilig voelden in mijn omgeving. Ik heb ook mijn ervaringen gedeeld over het rouwproces met de kinderen. Doordat ik me kwetsbaar opstelde naar de klas toe, merkte ik dat de kinderen dit ook sneller deden.

Ik merkte dat een groot deel van de klas nog nooit kennis heeft gemaakt met rouwproces en dat het dus nieuw voor ze was. Het was dus mooi om te zien dat de kinderen dit met elkaar en mij durfden te delen. Doordat de kinderen in groepsverband aan de slag gingen, kon je goed merken dat er onderling soms discussies ontstonden over de manier van rouwen. Hierin kon ik goed terug zien dat ieder rouwproces uniek is en dat ieder kind dat op zijn eigen manier gaat doen.

Als leraar zijnde wil ik mijn kinderen begeleiden d.m.v. ervoor ze te zijn en dat te laten blijken door verbaal en non-verbaal contact. Ik wil met de kinderen in gesprek gaan over wat ze wel en niet prettig vinden in de klas. Willen ze een herdenkingshoekje? Willen ze af en toe tijd voor zichzelf? Willen ze meteen volle dagen naar school komen?

Ik vind het belangrijk dat kinderen zich prettig voelen tijdens het rouwproces en dat kan alleen als ik naar ze luister.

Wat heb ik geleerd over wie ik ben en over mij rol als leerkracht?

Als ik leerkracht ben ik ten eerste verantwoordelijk voor een veilig klimaat waarin de kinderen zich veilig voelen en dus kwetsbaar durven op te stellen.

Het is dus ook belangrijk dat ik me kwetsbaar durf op te stellen en mijn gevoelens laat zien. En dat ik mijn gevoelens benoem, zodat kinderen zien welke gevoelens ik uit. Sommige kinderen hebben moeite met het uiten van gevoelens. Ik als leerkracht kan hierop inspelen door werkvormen toe te passen waarin ze gevoelens moeten uiten. Ook kan ik werkvormen toepassen waarin kinderen leren hoe ze hun gevoel kunnen uiten. Met woorden of inleven in verhalen.

Na het voorlezen van het verhaal en stellen van vragen over eigen ervaringen, merkte ik dat niet alle kinderen dit durfde te delen. Toen ik begon met mijn het delen van mijn eigen ervaringen, durfde de hele klas zijn ervaringen te delen. Ook waren er kinderen die zeiden dat ze nog nooit gerouwd hadden en dat ze het heel fijn vonden dat dit gedeeld werd. Via deze manier heb ik ook al bij kunnen dragen aan hun rouwproces wat ze ooit gaan meemaken.

Levensbeschouwing is iets wat je klassikaal doet met kinderen. Iedere dag heb je wel met de verschillende domeinen van levensbeschouwing te maken. Het is aan mij als leerkracht hoe ik daarop

in speel. Tijdens levensbeschouwing ben je ook bezig met menswording. Kinderen leren een eigen mening vormen. Ik zou daarom graag meer willen weten over het geven van levensbeschouwelijke lessen, zodat ik de kinderen meer kan leren over de katholieke tradities en tradities uit andere geloven.

Wat betekent dit voor mijn verdere handelen?

Ik zal in de toekomst beter voorbereid zijn op het begeleiden van het rouwproces van mijn leerlingen. Ook al zal dit lastig blijven, omdat ieder rouwproces ander is. Wat ik belangrijk vind om in een groep kenbaar te maken, is dat alles bespreekbaar is in de klas. Maar dan moet iedereen zich wel veilig voelen in de klas. Daar zorg ik als leerkracht voor, maar de leerlingen ook onderling. Voor een veilige omgeving zorg ik als eerste. Ik kan iedere week met de kinderen een gesprek houden, zodat de kinderen erachter komen dat ze alles bespreekbaar kunnen maken in de groep. Als ik merk dat dit lastig is een groep, wil ik dit een groepsverband doen.

Ik wil me ook verder ontwikkelen in levensbeschouwing, zodat ik het met de kinderen overal over kan hebben. Menswording, geloofsovertuiging, verantwoordelijkheid, meningsvorming, enz. spelen hierbij een rol. En ik zou de kinderen hier graag bij willen helpen.

Hoe heb ik aan mijn doelen gewerkt?

Door dit thema te onderzoeken en te introduceren aan sommige kinderen, heb ik aan mezelf gewerkt en aan mijn kijk op de wereld. Op de basisschool wordt er eigenlijk te weinig met het vak levensbeschouwing gedaan. Terwijl kinderen er zoveel van kunnen leren en mee kunnen doen. Het vak levensbeschouwing kan bijdragen aan een goed en veilig leefklimaat. Het leert je om naar jezelf te kijken en naar wat je wilt. Hoe je omgaat met de maatschappij en met de mensen uit je maatschappij.

Ik heb tijdens dit onderzoek nagedacht over wie ik zelf ben en over wie ik ben als leerkracht. Ik ben zelf een persoon die houdt van normen en waarden. Diezelfde normen en waarden zie ik ook graag als leerkracht. Ik wil dat er respect is onder elkaar en dat je elkaar kan vertrouwen. Iedereen heeft recht op een eigen mening en deze mag gedeeld worden. Wat ik de kinderen vaak meegeef, is dat het goed is om je mening te delen tegen iemand. Maar niet achter iemands rug om. Mensen hebben er recht op om te weten wat je van hen vindt. En eerlijkheid duurt het langst.

Literatuurlijst

Fontaine, M. (2010). Kinderen en omgaan met de dood in het leven, Amersfoort: Kwintessens Uitgevers.

Schepper de, J. (2004). Levensbeschouwing ontwikkeling, Hilversum: Kwintessens Uitgevers.

De Schepper, J. (2006). Wat christenen geloven. Wommelgem: Lannoo.

Kraaikamp, N. Trefwoord bovenbouw. Vrienden, een voorbeeld, herbergen en rituelen. (2014-2015 / 2), Kwintessens

Nederlandse encyclopedie, geraadpleegd op 6 november 2014
<http://www.encyclo.nl/begrip/rouw>

In de wolken, geraadpleegd op 6 november 2014
<http://www.in-de-wolken.nl/watisrouw>

Ddc amsterdam, kind en rouw, geraadpleegd op 6 november 2014
<http://www.kindenrouw.com/prootocol.html>

Stichting mirro, rouwverwerking, geraadpleegd op 20 november 2014
<https://rouwverwerking.mirro.nl/wat-is-rouw/>

Waalewijn, P. bijbelcultuur, geraadpleegd op 11 december 2014
<http://www.bijbelcultuur.nl/bijbelboeken/genesis/37/34/rouwen>

Stichting Het Licht des Levens, het licht des levens, geraadpleegd op 18 december 2014
<http://www.hetlichtdeslevens.nl/studies/studieslezen/doodenrouw.html>

Munneke, E. Stichting sterrenkracht, geraadpleegd op 8 januari 2015
<http://www.stichtingsterrenkracht.nl/pdf/Informatie%20kinderen%20in%20rouw%2010-12%20jaar.pdf>

Pastoraal, T. Rouwen op school, geraadpleegd op 8 januari 2015
<http://www.kuleuven.be/thomas/page/rouwen-op-school/>

Expertisecentrum omgaan met verlies, geraadpleegd op 8 januari 2015
<http://www.rietfiddelaers.nl/rouw-watisrouw.php>

Condolea uitvaartbegeleiding, geraadpleegd op 31 maart 2015
<http://www.condolea.nl/kinderen-als-nabestaanden/kinderen-in-rouw>

Landelijk Steunpunt Rouw, geraadpleegd op 31 maart 2015
<http://www.landelijksteunpuntrouw.nl/2012-12-03-08-43-21/rouw-op-de-werkvloer>

Heiligen, geraadpleegd op 31 maart 2015
<http://www.heiligen.net/heiligen/11/01/11-01-0000-allerheiligen.php>

Bijlagen

Bijlage 1.

Checklist rouwprotocol:

1. Het bericht komt binnen:

Controleer of het bericht klopt bij politie of betrouwbare derden.

Vorm een begeleidingsteam: directeur, betreffende leerkracht(en), interne begeleider, vertegenwoordiger van de ouderraad. (Te overwegen valt of er een externe deskundige of geestelijke ingeschakeld moet worden. Deze persoon kan deze dagen een steun en kennisbron vormen voor leerkrachten, leerlingen, ouders van leerlingen en andere betrokkenen.)

Benoem één van deze personen tot eerste verantwoordelijke. Wie het meest geschikt is voor deze rol hangt af van persoonlijke omstandigheden of andere belangrijke zaken op school die aandacht vragen.

2. Duidelijkheid krijgen over de situatie eventueel bij derden die goed op de hoogte zijn of bij de politie:

(Duidelijk in kaart brengen en noteren!)

Wie is er overleden?

Wat is er gebeurd?

Waar, wanneer en hoe is het gebeurd?

Zitten er nog andere kinderen van het gezin op onze school, en in welke groep?

3. Contact opnemen met de familie

De eerste verantwoordelijke belt het gezin.

Besprek welke informatie bekend mag worden gemaakt.

Heeft de familie van het kind nog specifieke wensen waar we als school nu al rekening mee kunnen houden?

Maak afspraken over bezoeken: door wie en wanneer.

Tijdens dit bezoek kunnen er weer andere punten besproken worden, zoals afscheid nemen van het overleden kind, bijdrage van de school aan de afscheidsviering, wat willen de kinderen in de klas doen en hoe hebben ze gereageerd, wil het kind naar school gaan in de dagen voor de begrafenis en zo ja, op welke manier.

4. Informeren van leerkrachten, leerlingen, ouders en andere betrokkenen.

Tijdens het weekend of in de vakantie tijdstip en manier van informeren afspreken.

Informeer leerkrachten als het enigszins kan gezamenlijk. Denk aan de conciërge, administratie en de eventuele overblijfmoeders.

Informeer het bestuur.

Informeer ouderraad en medezeggenschapsraad.

Informeer de groep van het kind.

Informeer overige kinderen van de school, eventueel gezamenlijk. denk ook aan afwezige leerlingen: zieke kinderen, kinderen die op een schoolreisje of excursie waren of naar de gymzaal/ zwemmen.

Informeer ouders van de leerlingen d.m.v. brief.

5. Rooster aanpassen.

Overweeg of feesten en andere activiteiten uitgesteld moeten worden.

Vraag toestemming voor roosterwijziging aan bij leerplichtambtenaar.6. Op school die eerste week.

Bespreek van tevoren samen de manier waarop de groep wordt opgevangen, maak gebruik van de deskundigheid die er op dit gebied is (zie bijlage met adressen en literatuur).

Zorg voor ondersteuning van de leerkracht (hij/ zij moet niet het gevoel krijgen er allen voor te staan, neem de tijd voor deze ondersteuning!)

Geef emoties de ruimte bij de leerlingen, maar ook bij je leerkrachten. Zorg daarbij voor een veilige omgeving! Bespreek emoties.

Richt een herdenkingsplek/ruimte in.

In overleg met de familie plannen uitwerken voor de herdenkingsbijeenkomst en de crematie/begrafenis.

Samen met de klas ook kijken wat de kinderen kunnen doen.

Kinderen hierop voorbereiden, duidelijkheid neemt veel angst weg.

Advertentie en bloemen.

6. Terugkeer naar school door betrokken leerling(en)

Bespreek met de ouders wanneer het kind met het lesprogramma mee wil doen. Zijn bepaalde aanpassingen gewenst?

Bespreek wat het kind kan doen (een niet opvallend signaal) als het er even 'uit' wil. Waar kan het zich dan even terugtrekken?

Zet in overleg met de ouders een plan op voor de weken die volgen en zorg ervoor dat ook na die eerste weken de leerlingen en leerkrachten ruimte krijgen om hun verdriet te benoemen en verwerken. Denk aan eerdere verliessituaties bij alle leerling als de leraar.

7. Eventueel extra.

Is er behoefte aan meer deskundigheid?

Ouderavond beleggen indien daar behoefte aan is of noodzaak. (Denk b.v. aan meningitis.)
Ook hier telt weer; duidelijkheid neemt onnodige angst weg.

8. Nazorg voor de ouders.

Spreek een vervolfbezoek af door de leerkracht ter ondersteuning van de leerling en familie.

Indien een kind is overleden en dit het enige kind van deze ouders op uw school is, bespreek dan met de ouders hun wensen. Neem in de loop van het schooljaar zelf nog enkele keren contact op met de ouders.

Indien een overlijden heeft plaatsgevonden vlak voor de zomervakantie, zorg dan dat er na de vakantie voldoende aandacht is hiervoor ten aanzien van betrokken leerlingen en familie. Wellicht kan, zodra bekend is wie de nieuwe leerkracht zal zijn, deze samen met de huidige leerkracht met het kind en de familie praten.

9. Terugkijken en evalueren.

Evalueer met je team.

Evalueer met de betrokken familie.

10. Verdere begeleiding van de leerling die een gezinslid heeft verloren

Na de begrafenis raakt de herinnering aan het overlijden voor leerkrachten en medeleerlingen geleidelijk op de achtergrond. Voor de leerling die een gezinslid is verloren, is dit niet zo, ook al laat het niet of nauwelijks iets merken van zijn/haar gevoelens naar aanleiding van dit verlies. De volgende aandachtspunten zijn van belang bij de begeleiding van een leerling die een gezinslid is verloren.

Niet alleen verdriet, maar ook andere gevoelens horen bij rouw. Accepteer elk gevoel. Geef geen adviezen of geruststellingen.

Zoek een manier waarop het kind gevoelens als kwaadheid of verdriet kan uiten, zonder dat anderen hier last van hebben.

Houd een vinger aan de pols bij kinderen die weinig laten merken van hun gevoelens.

Bedenk dat leer- of gedragsproblemen het gevolg kunnen zijn van rouw, ook jaren na het verlies. Onderzoek deze mogelijkheid. Spreek het kind in dat geval niet aan op zijn gedrag, maar toon begrip.

Alles gebeurt in nauw overleg met de familie!

Bijlage 2.

Activiteit 1:

Verhaal uit trefwoord.

Als je vriend sterft.

Alleen...

Soms verdwijnt een vriend door overlijden helemaal uit je leven. Dan is er een lege plek.

Ido kent dit gevoel ook. Luister maar mee!

'Blijf kijken, Ido, blijf kijken!

Ido en opa zijn beste vrienden. Elke zaterdagmorgen gaan ze samen vissen. Die ene zaterdagochtend maakt daar een einde aan. Opa overlijdt en Ido kan nooit meer met hem vissen... Maar opa's woorden klinken in zijn oren. En zo voelt hij toch dichtbij.

'Beet! Je hebt beet! Voorzichtig nu. Blijf kijken, Ido, blijf kijken! Volg de dobber. Voel je hoe strak de lijn staat? Nu, Ido, nu!'

Met een felle, scherpe ruk trekt Ido aan zijn hengel.

Niks! De lege haak slingert doelloos heen en weer. Het aas is er af. Leeg.

Niks. Doelloos. Leeg. Zo voelt Ido zich.

Naast hem staat een groep klapstoeltje. Het stoeltje van opa Henk. Iedere zaterdagmorgen zat hij daar. Samen met Ido. Twee beste vrienden. Opa Henk van 83 en Ido van 11. Maar als ze samen visten, waren ze even oud.

Verdoofd legt Ido zijn hengel in het gras. Tegen wie kan hij dit vertellen straks? Wie gelooft hem?

Maar hij hoorde toch echt opa Henk praten zojuist: 'Blijf kijken, Ido, blijf kijken!' Dat zei opa altijd.

Ook op die allerlaatste zaterdag in september. 20 september. Een dag om nooit te vergeten...

'Dit is een echte visdag, Ido. Lekker zonnetje. Stil weer. En we zijn er vroeg bij. Wedden dat we ieder vijf vissen vangen?'

'Deal!' zei Ido. 'Als dat lukt, wordt dit de beste dag van mijn leven.'

Een uur later had opa Henk drie vissen uit het water gehaald en Ido twee. Ze lagen goed op schema.

'Beet! Je hebt beet! Voorzichtig nu. Blijf kijken, Ido, blijf kijken! Volg de dobber. Voel je hoe strak de lijn staat? Nu, Ido, nu!'

'Yes!' lacht Ido, toen hij een brasem van 35 centimeter uit het water sleepte.

'Drie-drie!' zei opa, die net zo trots was als Ido zelf.

Drie-drie! De laatste woorden van opa Henk. Ido zag hoe opa langzaam van zijn klapstoel gleeed.

Met zijn rug op het gras. Naast hem de vis van Ido die spartelde aan een haak. Toen werd alles wit. En stil.

Meer weet Ido niet over die dag. Zelfs het doordringende geluid van de ambulance zat niet opgeslagen in zijn geheugen. Alleen de woorden 'Drie-drie!' bleven terug komen. Drie-drie. Gelijkspel. Dat was de einduitslag van de laatste wedstrijd tussen opa Henk en Ido.

Sinds die dag gaat Ido elke zaterdag alleen vissen. Dat moet. Voor opa Henk. Twee klapstoeltjes mee. Omdat het dan net lijkt of opa er nog is.

Ook deze zaterdagmorgen weer. Een waardeloze dag. Koud en mistig. Maar Ido gaat niet weg. Dat mag pas om twaalf uur.

Ido pakt zijn hengel weer op en doet een verse wurm aan de haak. Met een zachte plons laat hij de dobber in het water vallen. Er ontstaan kleine waterkringen. Steeds meer. Dat is het mooie van water. Water leeft. Opa niet.

'Dag opa,' fluistert Ido. 'Waar ben je? In het water? Tussen de wolken? U hoort me wel, hè? Ziet u me zitten? Hier, langs de waterkant. Op ons plekje. Praat u tegen me? Alstublieft? Ik kan niet zonder u, opa. Drie-drie. Dat is toch geen uitslag? Waarom bent u weggegaan?'

De waterkringen bereiken de overkant. Precies op dat moment trekt de mist op. Een flauw zonnetje breekt door. Het zonlicht weerkaatst op het water.

'Opa!' fluistert Ido.

In de stilte die volgt voelt Ido dat hij beet heeft.

'Blijf kijken, Ido, blijf kijken!' hoort hij ergens ver vandaan en troostvol dichtbij.

'Ja opa,' belooft Ido, 'ik zal blijven kijken!'

De zon verdwijnt achter de wolken. In het gras ligt een spartelende vis.

Gesprek.

- Zijn er kinderen die zelf ook goede vriend hebben verloren?
- Hoe geven zij diegene een plek in hun leven, ook al is hij/zij er niet meer.

Bijlage 3

Hier zijn de kinderen in groepsverband bezig met het maken van rouwprotocollen.

Bijlage 4: **Verhaal activiteit 5**

Jozef verkocht en naar Egypte gebracht.

Jakob vestigde zich in Kanaän, het land waar ook zijn vader gewoond had. Dit is de geschiedenis van Jakob en zijn nakomelingen.

Jozef, die inmiddels zeventien jaar was, weidde gewoonlijk samen met zijn broers de schapen en geiten; hij hielp de zonen van zijn vaders vrouwen Bilha en Zilpa, en alle praatjes die over zijn broers de ronde deden vertelde hij aan hun vader door.

Omdat Israël al oud was toen Jozef werd geboren, hield hij meer van Jozef dan van zijn andere zonen, en hij had een prachtig bovenkleed voor hem laten maken in allerlei kleuren. De broers zagen wel dat hun vader het meest van Jozef hield. Daarom konden ze Jozef niet uitstaan en kon er geen vriendelijk woord voor hem af. Op een keer had Jozef een droom. Toen hij die aan zijn broers vertelde, kregen ze een nog grotere hekel aan hem.

‘Moeten jullie nu eens horen wat ik heb gedroomd,’ zei hij. ‘We waren op het land schoven aan het binden, en toen kwam mijn schoof overeind en bleef rechtop staan. En jullie schoven gingen om die van mij heen staan en bogen daarvoor.’ Zijn broers zeiden: ‘Dacht je soms koning over ons te worden? Wil je over ons heersen?’ Vanwege dat gepraat over zijn dromen gingen ze hem hoe langer hoe meer haten. Opnieuw kreeg hij een droom die hij aan zijn broers vertelde. ‘Ik heb alweer een droom gehad,’ zei hij. ‘Nu bogen de zon, de maan en elf sterren zich voor mij neer.’

Toen hij dit aan zijn vader en zijn broers vertelde, wees zijn vader hem terecht: ‘Zeg, wat is dat voor een droom! Moeten ik, je moeder en je broers ons soms voor jou komen neerbuigen?’ De broers konden Jozef wel vermoorden, maar zijn vader bleef nadenken over wat er gebeurd was.

Toen Jozefs broers er eens op uit getrokken waren om de kudden van hun vader bij Sichem te laten grazen, zei Israël tegen Jozef: ‘Zoals je weet zijn je broers het vee aan het weiden bij Sichem. Ga jij eens naar hen toe.’ ‘Goed,’ zei Jozef, en Jakob vervolgde: ‘Ga kijken hoe je broers het maken en hoe het met het vee staat, en breng mij dan verslag uit.’ Zo stuurde Jakob hem vanuit de Hebronvallei naar Sichem. Toen Jozef daar in het veld rondwaalde, kwam hij iemand tegen die hem vroeg wie hij zocht. ‘Ik ben op zoek naar mijn broers,’ antwoordde hij. ‘Kunt u me zeggen waar zij het vee aan het weiden zijn?’ ‘Ze zijn hier niet meer,’ zei de ander, ‘ik hoorde hen zeggen dat ze naar Dotan wilden.’ Jozef ging zijn broers achterna en trof hen in Dotan aan.

Zijn broers zagen hem al van ver, en nog voordat hij hen had bereikt, hadden ze een plan beraamd om hem te doden. ‘Kijk daar eens,’ zeiden ze tegen elkaar, ‘daar komt die meesterdromer aan. Dit is onze kans! Laten we hem vermoorden en hem ergens in een put gooien. We zeggen gewoon dat hij door een roofdier is verslonden. Dan zullen we eens zien wat er van zijn dromen uitkomt.’ Toen Ruben dat hoorde, wilde hij proberen Jozef te redden. ‘Nee, laten we hem niet om het leven brengen,’ zei hij. ‘Er mag geen bloed vloeien! Gooi hem in die put hier, in deze verlaten streek, maar breng hem niet om.’ Zo wilde hij Jozef uit hun handen redden en hem ongedeerd naar zijn vader terug laten gaan. Zodra Jozef bij zijn broers was gekomen, trokken ze hem zijn bovenkleed uit, dat mooie veelkleurige gewaad, en gooiden hem in de put; de put was leeg, er stond geen water in. Daarna gingen ze zitten eten.

Opeens zagen ze een karavaan naderen. Het waren Ismaëlieten die uit de richting van Gilead kwamen en op weg waren naar Egypte. De kamelen waren beladen met gom, balsem en cistushars. Toen zei Juda tegen zijn broers: ‘Wat hebben we eraan om onze broer te vermoorden? Dan moeten we ook de sporen weer zien uit te wissen. Laten we hem aan die Ismaëlieten verkopen in plaats van hem om te brengen; hij is tenslotte onze broer, ons eigen vlees en bloed.’ De anderen stemden hiermee in. Toen er Midjanitische kooplieden uit de karavaan voorbijkwamen, trokken de broers

Jozef uit de put en verkochten hem voor twintig sjekel, en die Ismaëlieten namen Jozef mee naar Egypte.

Toen Ruben weer bij de put kwam en ontdekte dat Jozef er niet meer in zat, scheurde hij zijn kleren. Hij ging naar zijn broers terug. 'De jongen is weg!' riep hij. 'Wat nu, wat moet ik nu!' Toen slachtten ze een bokje, pakten Jozefs veelkleurige gewaad en dompelden dat in het bloed. Daarna lieten ze het naar hun vader brengen met de boodschap: 'Dit hebben we gevonden. Kijk eens goed, is dit niet het kleed van uw zoon?'

Jakob herkende het en riep uit: 'Het kleed van mijn zoon! Hij moet verslonden zijn door een roofdier! Hij is verscheurd, Jozef is verscheurd!' Jakob scheurde zijn kleren, deed een rouwkleed om en rouwde over zijn zoon, dagenlang. Al zijn zonen en dochters deden hun best om hem te troosten, maar hij wilde niet getroost worden en zei: 'Ik zal rouw dragen totdat ik naar mijn zoon in het dodenrijk afdaal.' Zo treurde Jakob om zijn zoon.

Bijlage 5:
Activiteit 1

Foto woordweb

